

החמא"ס ותהליך אוסלו

יחזקאל שבת

1. מבוא

שהעימות הוא עימות דתי-תרבותי על הקיום בין האיסלאם ליהדות, ושפלתין היא הקדש איסלאמי לכל הדורות, שאין לוותר על אף שעל ממנה.

בשנתיים הראשונות של האינתיפאדה שקדה החמא"ס על בניית התשתית שלה בשטחים. נוסף על כך, ידעה לנצל את המבנה החלש של הארגונים החילוניים, ובייחוד זה של פת"ח, והושיטה תמיכה כספית ולימודית לחבריה החדשים. מבחינת יחסה העקרוני כלפי ישראל, אימצה חמא"ס למעשה את העמדה המסורתית שבה דגל אש"ף עד 1988 – שחרור מלא של "פלשתיין" – ודבקה בה בעקשנות. מכאן נובעת גם התנגדותה למסמך העצמאות של אש"ף, שבו צוינה נכונותו להסכים למדינה פלשתינית מצומצמת, שתכלול את הגדה המערבית, את רצועת עזה ואת מזרח ירושלים, לפי גבולות 1967, שתהיה מוכנה לחיות בשלום לצד מדינת ישראל.

2. האמנה האיסלאמית

אמנה האיסלאמית, שפרסמה חמא"ס ב-18.8.88 נוסחה האידיאולוגיה שלה, המשקפת את עמדתה כלפי יזמות השלום, המשא-ומתן והפשרה עם ישראל. בכל סעיפי האמנה הדנים בסוגיה זו משתקפת עמדה שלילית המתנגדת ליזמות אלה ולפשרה עם ישראל. עמדותיה הקיצוניות של חמא"ס נגד השלום ותביעתה לשחרור מוחלט של פלשתיין מודגשת באמנתה מההקדמה ומהמבוא, לכל אורך סעיפיה.

ההקדמה מתבססת על אידיאולוגיה איסלאמית קיצונית ומתחילה בשתי ציטטות אנטי יהודיות, האחת מהקוראן והשנייה מדברי מייסד "האחים המוסלמים", חסן אלבנא: "הייתם הטובה באומות שנוצרו לפני אנוש... לו האמינו אנשי הספר [הכוונה ליהודים] אז היה להם טוב. יש ביניהם מאמינים אך רובם מושחתים. אם לא יילחמו בכם יסוגו מפניכם ולא ינצחו אתכם... (סורת אל ארמאן, פסוקים 109-111). ועוד נכתב בהקדמה: "ישראל תקום ותתקיים עד שיחשל אותה האיסלאם, כשם שחיסל את קודמיה" ("האימאם חסן אל-בנא")².

חמא"ס הוא ענף מענפי התנועה האיסלאמית ("האחים המוסלמים"). התנועה הוקמה בתחילת האינתיפאדה (בדצמבר 1987), ועד אז לא היתה ידועה. התנועה האיסלאמית לא ראתה בחיוב את ההתנגדות ל"כיבוש" במצב ששרר בשטחים מיוני 1967 עד דצמבר 1987. בראש סולם עדיפויותיה עמדו תיקון הפרט ויצירת חברה איסלאמית שתהיה מסוגלת להקים מדינה איסלאמית, עד שהמצב יהיה בשל לפתיחה בהתנגדות לכיבוש. בגלל גישתה זו, לא צברה התנועה פופולריות בציבור הפלשתיני, והיתה מקובלת רק בקרב השכבות האיסלאמיות המסורתיות. פריצת האינתיפאדה העניקה לה הזדמנות להשתלב בצד האלים של המאבק הלאומי, וכדי לסלק את הרושם השלילי שנוצר נגדה בציבור הפלשתיני, אימצה את האינתיפאדה במהירות ובצורה נוקשה, אבל טענה כי היא התחילה אותה. מצב זה הובהר היטב על-ידי גימיל חמאמי, כאשר אמר כי: "לפני שפרצה האינתיפאדה... אמרו לנו: 'מה עשיתם אתם, תבורת השייחים, למען פלשתיין; לא שמענו מכם כלום מלבד נאומים מצלצלים ושולחנות אוכל ודיבורים'.¹

ב"אמנה האיסלאמית" שחיברו ב-1988 מיזוגו אפוא מייסד התנועה, אחמד יאסין, ותבורתו, את האידיאולוגיה האיסלאמית של "האחים המוסלמים" ואת העקרונות הלאומיים ל"שחרור פלשתיין", תוך מתן עדיפות ל"שחרור פלשתיין", בטענה ש"פלשתיין" ממוקמת בלב העולם הערבי והמוסלמי ושבה היה "אסראא והמערגי" (מסעו של הנביא מוחמד ממכה לירושלים על-פי אמונת האיסלאם). כן טענו

¹ ריאיון עם השייח גימיל חמאמי, מפעילי חמא"ס בגדה, 1.12.94.

² חסן אלבנא היה "המד-רך הראשי" של "האחים המוסלמים" במצרים. צוטט בחוב-רת: "חמא"ס – תנועת ההתנגדות האיסלאמית והאמנה", בעריכת חיים אופז, עמ' 6.

יחזקאל שבת הוא דוקטור במזרחנות ומוסמך בספרנות/מגמת אלפבתולוגיה. בעבר פרסם מאמרים רבים בתחום המזרחנות המודרנית. בשנת 1989 פרסם ספר באנגלית תחת הכותרת: "Hebrew Alphabet: Its Invention, Development and Transliteration". שהתבסס על עבודת מחקר גדולה, שכתב באוניברסיטת אוטווה שבקנדה בשנים 1970-1974.

גישה הלוחמנית והבלתי-מתפשרת של חמא"ס, המתבססת על אמרות ועל רעיונות איסלאמיים קדומים, מראשית האיסלאם, משתקפת גם במבוא לאמנה, כדלקמן: "התנועה האיסלאמית יצאה לדרך... כשהיא לוחמת למען אלוהיה ומשלת ידיה בידי כל הלוחמים למען שחרור פלשתיין..."³

הפרק הראשון של האמנה מגדיר את התנועה ואת האידיאולוגיה שלה, ומסביר את הקשר בינה לבין האחים המוסלמים תוך הדגשת פלשתיניותה, עוינותה לישראל וליהודים, וכוונתה העיקשת להילחם ל"שחרור" כל פלשתיין ולהפיכתה למדינה איסלאמית (סעיף 6,2). הפרק השני דן במטרות של חמא"ס ובו מודגשת גישה הלוחמנית הרדיקלית של התנועה להשלטת מדינת האיסלאם על כל פלשתיין: "תנועת ההתנגדות האיסלאמית מצאה את עצמה בתקופה בה האיסלאם נעדר ממצאות החיים... מדינת האמת נפלה ואת מקומה תפסה מדינת השקר... כך, כל עוד האיסלאם אינו נמצא בזירה, הכול הפוך..." (סעיף 9). הפרק השלישי דן באסטרטגיה של תנועת החמא"ס ובאמצעים שבהם תשתמש להגשמתה. יש בו מסר ברור על כוונה נוקשה של אי-פשרה ולוחמנות עיקשת לשחרור כל פלשתיין.⁴ בסעיף 11 נאמר: "תנועת ההתנגדות האיסלאמית סבורה כי אדמת פלשתיין היא וקף איסלאמי של המוסלמים לדורותיהם, עד קץ הימים. אין לוותר עליה או על חלק ממנה..."⁵

חמא"ס הרחיקה לכת בסוגיית התמקדותה בשחרור פלשתיין כולה, תוך הכפפת "הפטריוטיות" ("אל-וטנייה") לאמונה האיסלאמית והפיכתה לחלק מאמונה זו: "הפטריוטיות, מנקודת מבטה של תנועת ההתנגדות האיסלאמית, היא חלק מהאמונה הדתית. אין פטריוטיות גדולה ועמוקה ממצב שבו האויב משתלט על אדמה מוסלמית..." (סעיף 12).

כפועל יוצא מכך שהחמא"ס – באמנתה – הפכה את העימות הערבי-ישראלי או הפלשתיני-ישראלי מעימות לאומי לעימות דתי-תרבותי וכולל מול היהדות, על כל פלשתיין ועל ירושלים, היא חסמה לעצמה, למעשה, מבחינה אידיאולוגית, את הדרך לפשרה טריטוריאלית כלשהי בשאלת פלשתיין, כיוון שהיא פועלת להנפת דגל האיסלאם על כל שעל ב"פלשתיין" – זו הזוכה באמנת חמא"ס לקדושת יתרה.

3. ועידת מדריד

ב עקבות פרוץ האינתיפאדה בגדה המערבית ורצועת עזה, בדצמבר 1988, לחצה דעת-הקהל הבינלאומית על ישראל לפתור את הבעיה הפלשתינית. לפיכך פתח ראש-ממשלת ישראל דאז, יצחק שמיר, ב-14.5.89, ביזמה שסעיפיה העקריים כללו: א) סיום מצב המלחמה עם המדינות הערביות ופתרון בעיית הפליטים; ב) קיום דרישה ישיר על בסיס הסכמי קמפ-דייוויד והחלטות מועצת הביטחון 242 ו-338. היזמה כללה שלושה שלבים:

1) שלב ההכנה: בו יתקיימו שיחות עם תושבי השטחים ולאחר מכן בחירות חופשיות לבחירת נציגים פלשתינים של תושבי השטחים.

2) שלב המעבר: בו יקיימו הצדדים דרישה עם ישראל כדי להגיע להסכם על ביצוע האוטונומיה שתימשך חמש שנים, ושבה ינהלו הפלשתינים את ענייני אזורים בעצמם; ישראל תישאר אחראית לשטח, ליחסי החוץ ולהתנהלות.

3) השלב הסופי: החל בשנה השלישית של שלב הביניים, בו יקיימו הצדדים שיחות כדי להגיע לפתרון סופי ומקובל על הצדדים, במטרה לחתום על חוזה שלום ולקבוע את הגבולות הסופיים.

הנהגת אש"ף דחתה את יזמת שמיר. נשיא מצרים, מובארכ, הציע ב-8.9.89 תכנית בת 10 נקודות לתיקון יזמת שמיר לטובת הפלשתינים, כדי שתתקבל על דעת הנהגת אש"ף. אש"ף קיבל את התכנית, אולם ישראל דחתה אותה. שר-החוץ האמריקני, בייקר, הציג בעקבות כך תכנית בת חמש נקודות כדי לגשר על הפערים בין הצדדים ולהביאם לוועידה אזרית שתתקיים בחסות שתי מעצמות-העל – ארצות-הברית וברית-המועצות. המאמצים האמריקניים הסתיימו בהסכמת הצדדים להשתתף בוועידת מדריד, שנפתחה ב-31.10.91.

במשך תקופה זו המשיכו רוב הזרמים האיסלאמיים להתנגד לפתרון של פשרה מדינית ולמשא-ומתן של שלום עם ישראל. הם דבקו בדרכם לתבוע את כל "פלשתיין". כן הפעילו לחצים על אש"ף ועל חברי המשלחת הפלשתינית לא להשתתף בוועידת מדריד. ביום כינוס הוועידה (30.10.91) הכריזה החמא"ס על שביתה כללית בגדה המערבית וברצועת עזה.

כדי להשפיע על דעת-הקהל המקומית ולמשוך אותה לצד עמדתם, השוללת את השתתפות הפלשתינים בוועידת מדריד, שבו וציטטו הגורמים האיסלאמיים הפונדמנטליסטים בפרסומיהם פסוקי קוראן אנטי-יהודיים, המגנים את היהודים ומייחסים להם תכונות רעות ביותר, כולל שנאה עזה למוסלמים, בוגדנות והפרת חוזים והסכמים. בין הפסוקים הללו: "האנשים העוינים ביותר למאמינים הם היהודים ועובדי האלילים" (סורת אלמאאדה, פסוק 82). וכן: "בגלל הפרתם את בריתם קיללנום והפכנו את לבותיהם לאכזריים והם מסלפים את הדברים..." (שם, פסוק 13).

התנגדות תנועת חמא"ס החריפה, וטיעוניה נגד השתתפות הפלשתינים בוועידת מדריד הובאו בפירוט רב בחוברת מן אלסלאם אל מזעום "פטה מורגנה – העמדה האיסלאמית הנצחית כלפי השלום המדומה" (ינואר 1992), בה טענה כי ההשתתפות היתה התכופות החלש והיענותו לתנאי המנצח, ועל כך היא ביטוי לכניעה. החמא"ס טענה עוד כי לדעתה מצב הערבים בוועידה יהיה מלכתחילה נחות בהשוואה למצבה של ישראל, והם יאלצו להיכנע לתכתיבים וללחצים אמריקניים, שיביאו לכך שישראל תשיג שליטה מורחבת במזרח התיכון. זה יפגע בהגמוניה התרבותית האיסלאמית השולטת באזור זה.

חמא"ס הסבירה בחוברת גם את דעתה על הסדר העולמי החדש, כדלקמן: "מאז התמוטטות המחנה המזרחי (קרי: ברית-המועצות) בשנת 1990 נוצרו מצב וסדר בינלאומי חדשים, המבוססים על הפרדות המחנה המערבי בשליטה בזירה העולמית. סדר עולמי חדש זה בלט בעליל במלחמת

³ שם.

⁴ Hassan, Manar, "On fundamentalism in Our Land", News From Within, vol. viii, no. 11-10 (October-November 1992), p. 24
צוטט ב: Hisham H. Ahmad, עמ' 54.

⁵ תקנה שנקבעה בדין השעי האיסלאמי, והיא חלה על כל מדינה שני כבשה בידי המוסלמים. כל דבר העומד בניגוד לשריעה לגבי פלשתיין בטל ומבוטל.

4. גירוש 413 פעילי חמא"ס

עקבות ועידת מדריד היו שמונה סבבי משא-ומתן ושיחות אזוריות ודו-צדדיות מייגעות בין הצדדים במדריד ולאחר מכן בווינגטון, שבהן לא היתה התקדמות ממשית, בגלל הקושי והסיבוך של הנושאים והעמדות של הצדדים, שהיו מרוחקות זו מזו.

חמא"ס, יחד עם ארגוני הסירוב שמרכזם בדמשק, הקימה חזית של עשרת הארגונים המתנגדים לתהליך השלום, ופעלה הן בצד התעמולתי והדיפלומטי והן בצד המלחמתי, כדי להביא להפסקת התהליך. היא הגבירה את פיגועיה נגד מטרות ישראליות באמצעות זרועה הצבאית: "גדודי עז א-דין אלקסאס" הניחו מטעני חבלה, ירו ממארבים ומרכב נוסע על אזרחים ישראלים, וכן חטפו חיילים.

האירוע שהגדיש את הסאה היה חטיפתו ורציחתו של השוטר נסים טולידנו, בדצמבר 1992, והוא שהביא להחלטת ממשלת ישראל, ב-17.12.92, לגרש ללבנון 413 מפעילי חמא"ס והג'יהאד האיסלאמי. גירוש זה כלל דרשני מסגדים ומרצים באוניברסיטה האיסלאמית בעזה ובמכללות האיסלאמיות בגדה המערבית, במגמה להחליש את התשתית של חמא"ס והג'יהאד האיסלאמי, לרכך את התנגדותם לשלום ולדכא את מעשי הטרור שלהם, באמצעות הנחתת מהלומה קשה עליהם.

המקורות הספרותיים של חמא"ס והאישים האיסלאמיים התומכים בה, כולל השייח' חאמד ביתאוי, ראש "אגודת חכמי הדת של פלשתיין", טענו כי רצח טולידנו היה רק אמתלה ותירוץ להצדקת הגירוש, ואילו הסיבות האמיתיות להחלטת ממשלת ישראל על הגירוש היו:

1. פגיעה בתשתית של חמא"ס באמצעות מהלומה קשה על האישים המכוונים אותה, והריסת המוסדות האיסלאמיים שבהם לימדו והטיפו.
2. מלחמה בהתעוררות האיסלאמית, אשר אימצה את ה"ג'יהאד" והגבירה את האינתיפאדה.
3. חיזוק קבוצת "היונים" וסילוק המתנגדים לתהליך השלום, כדי לאפשר לצוות המשא-ומתן לפעול לבדו ולהצליח בשכנוע הציבור הפלשתיני בצדקת צעדיו.
4. הרגעת התושבים הישראליים שחששו מהפעולות המלחמתיות שתנועת חמא"ס ביצעה נגדם.

ד"ר הישאם ה' אחמד, שחקר את סוגיית המגורשים ודן בה בספרו *Hamas, From Religious Salvation to Political Transformation: The Rise of Hamas in Palestinian Society*,¹¹ הגיע למסקנה כי "בביצוע הגירוש, התכוון ראש-ממשלת ישראל דאז, רבין, לשתק את התשתית העיקרית של חמא"ס באמצעות פעולת ענישה תקיפה על מעשי האלימות שעשתה"¹².

המקורות האיסלאמיים תומכי חמא"ס טענו כי פגיעת הגירוש בתשתית של חמא"ס היתה מזערית. המגורשים היו אמנם עלית תרבותית בורם האיסלאמי, אבל גירושם פגע יותר במוסדות שבהם עבדו. מאידך גיסא, הזרוע הצבאית של חמא"ס לא נפגעה, ואף אחד מאנשיה הפועלים במחתרת לא נתפס ולא נכלל בין המגורשים, והיא

המפרץ, שבה הצליחה ארצות-הברית לגייס את העולם כולו נגד עיראק...

אחרי מלחמת המפרץ חשבה ארצות-הברית שתוכל לפתור את כל הבעיות הבינלאומיות בכוח נגד אויביה ובתכסיסי התחמקות ורמאות כלפי ידידיה. לפיכך התגייסה לפתרון הבעיה הפלשתינית, כדי לרצות את היהודים ולהגביר את השפלת העמים הערביים והאיסלאמיים.⁶

תנועת החמא"ס חידדה את התנגדותה לוועידת מדריד בציינה כי העניין הפלשתיני הוא הסיבה העיקרית לעימות בין מדינות ערב לישראל, וכי כיבוש האדמה הפלשתינית על-ידי ישראל, נוסף על הפליטים הפלשתינים בפזורה, הם הסיבה העיקרית לעימות. לפיכך, מטרת הפתרונות המוצעים לשלום היא לפתור את הבעיה הפלשתינית, כי ישראל הצליחה בתהליך השלום הזה להפוך את המטרה העיקרית של המשא-ומתן לכינון יחסים דיפלומטיים עם מדינות ערב, ולא לפתרון הבעיה הפלשתינית, וכי הערבים התעלמו מנקודה זו בזמן שישראל התעקשה להדגישה.⁸

חמא"ס הוסיפה כי בעניין ירושלים פעלה ישראל ליישום מדיניותה ודחתה בתוקף השתתפות נציג מירושלים במשלחת הפלשתינית בטענה שירושלים היא בירת ישראל, כי הצד הפלשתיני קיבל נקודה זו לאחר ששמיר הציע שירושלים תיוצג על-ידי איש ירושלים במסגרת המשלחת הירדנית, ואילו העלאת עניין ירושלים על שולחן המשא-ומתן נדחה בגלל התעקשות ישראל לא לוותר על אף שעל מירושלים.

דבר נוסף שהצליחה ישראל לכפות על הוועידה, לטענת חמא"ס, הוא עניין הפרדת המשא-ומתן המתנהל בינה לבין כל מדינה ערבית כמשא-ומתן דו-צדדי, במגמה לבדד את הפלשתינים ולכפות עליהם מה שהיא רוצה, כדי שהדבר לא ישפיע על מהלך המשא-ומתן עם הצדדים האחרים ויאפשר לה לעכב או להפסיק את המשא-ומתן עם הפלשתינים בהתאם לאינטרסים שלה. במקביל תוכל ישראל להמשיך במשא-ומתן עם המדינות הערביות האחרות, כדי להביא לנרמול יחסיה עמן.⁹

חמא"ס הפרידה בין המצב הקיים, שבו סובל העם הפלשתיני מהדיכוי הצינוני, לבין מצב גרוע יותר שיתהווה כתוצאה מהוועידה. לפיכך, טענה החמא"ס, המצב הקיים טוב לפלשתינים יותר מאשר ללכת לוועידה שתביא את מדינות ערב לחתום על חוזה שלום עם ישראל, בזמן שהפלשתינים ימשיכו לסבול תחת הכיבוש עוד שנים רבות.¹⁰

חמא"ס התנגדה להשתתפות אש"ף ומדינות ערב בוועידת מדריד, משום שהיא מתנגדת לויתור על חלק כלשהו מ"פלשתיין" לטובת ישראל, ומשום שסברה כי המצב הבינלאומי הנוכחי – שבו הפכה ארצות-הברית למעצמת-על יחידה והערבים מפולגים על רקע מלחמת המפרץ – אינו מתאים, מבחינת הערבים, לפתרון הבעיה הפלשתינית. פתרון בעיה זו בעת הנוכחית יהיה לטובת ישראל ולא לטובת הערבים והפלשתינים. יש להשאיר את המצב הקיים ולהמתין עוד שנים-שלושה עשורים, ובינתיים תעלה מעצמת-על נוספת שתבלום את ההגמוניה של ארצות-הברית, או שהתחיה בעולם האיסלאמי תתחזק ותביא לאיחודו ולהתעצמותו. אז יוכלו לשחרר את פלשתיין כולה.

⁶ אל-סראב, עמ' 8-9.

⁷ שם, עמ' 10.

⁸ שם.

⁹ שם, עמ' 10-11.

¹⁰ שם, עמ' 12.

¹¹ הספר פורסם באפריל

1994 על-ידי: Passia –

Palesinian Academic Society for the Study of Inter-

national Affairs.

¹² Hisham H. Ahmad, שם,

עמ' 77.

חידשה את פיגועיה לאחר הפסקה קצרה, בעקבות הלם הגירוש. לפיכך, ניתן להעריך כי החלטה לגרש קבוצה גדולה המונה יותר מ-400 אנשים בבת אחת, ולכיוון אחד, היתה משגה. בניגוד לציפיותיהם של גורמים בממשלה הישראלית:

- 1) המגורשים דחו את ההצעה לערער בפני ועדת ערר ישראלית – כל אחד בנפרד.
- 2) ממשלת לבנון סירבה לאפשר להם להיכנס לתחומה.
- 3) הם עצמם לא היו מוכנים להיכנס ללבנון, והתעקשו להישאר בשטח ההפקר הקרוב לגבול כדי להיות מוכנים לשוב למקום מגוריהם.
- 4) בהיותם משכילים, ידעו לשמור על אחדות הצוות. כן ידעו להרשים את צלמי רשתות הטלוויזיה ואת הכתבים הזרים שפקדו את המקום, והצליחו לרכוש את אחדותם.

הגירוש יצר מכשולים לאשי"ף בדרכו הפוליטית. לחצים רבים הופעלו עליו ועל חברי המשלחת הפלשתינית – מצד הציבור הפלשתיני בשטחים ומוחוץ להם – להפסיק את המשא-ומתן בושינגטון, ובלית ברירה החליט אשי"ף להשעות את השתתפות המשלחת הפלשתינית בשיחות עד שהמגורשים יוחזרו. הוא נאלץ לנקוט עמדה תקיפה יחסית לעמדת מדינות ערב, משום שמצבו היה קשה מכמה בחינות:

1. במשך שמונה שבבי השיחות שהתקיימו בושינגטון, עד סוף 1992, לא היתה התקדמות של ממש בתהליך השלום.
2. מצבו הכלכלי היה רע בגלל הפסקת הסיוע הכלכלי שקיבל ממדינות המפרץ, עקב תמיכתו בעירק במהלך מלחמת המפרץ. לעומת זאת, חיזק הגירוש את מעמד החמא"ס במידה רבה. רבים מאלה שקיבלו תמיכה כספית מאשי"ף החלו לעבור לחמא"ס, כדי לקבל את התמיכה ממנה.

בחודשים פברואר עד אפריל 1993 הופעלו לחצים כבדים על אשי"ף, הן מצד הפלגים המתנגדים לתהליך השלום והן מצד דעת-הקהל בשטחים, נוסף על הצלחת חמא"ס לבצע פיגועים נועזים נגד מטרות ישראליות. לפיכך, וכדי להחזיר את היוקרה שאבדה לו, לא זו בלבד שאשי"ף השעה את המשא-ומתן לשלום והתנה את חידושו בהחזרת המגורשים, אלא גם ניסה למשוך לצדו את חמא"ס ולהשיג את ידידותה. הדבר השתקף בהזמנתו להשתתף בשיבות ההנהגה הפלשתינית בתוניס ובפרסום הודעה משותפת לה ול"מפקדה הלאומית המאוחדת", המזוהה עם אשי"ף.

במאמר שפרסם מאגיד איברהים **בפלשתיין אל-מוסלמה** תחת הכותרת: "החלטת אשי"ף להתלות את ההשתתפות במשא-ומתן האם היא צעד טקטי או כיוון אמיתי?", ראה בהחלטת אשי"ף להשעות את השתתפותו בשיחות השלום צעד טקטי בלבד, שמטרתו לספוג את התנגדות דעת-הקהל בשטחים למשא-ומתן לשלום ואת כעסה על הגירוש.¹³ ואיברהים הוסיף:

"מטרת הנהגת אשי"ף בהחלטת ההשעה היתה להציל את עורה ולמנוע את התרחקות המוני הפלשתינים ממנה וממהלכה וזאת באמצעות הבלטת האהדתה לעניין המגורשים והתקרבותה מתנועת חמא"ס בזמן שתנועה זו הולכת ומתחזקת בזירה הפוליטית. במקביל, החלטה זו נעשתה בהתאם לתגובת הרחוב הפלשתיני האוהדת את פעולות חמא"ס ומגנה את החלטת ישראל לגרש את פעיליה. לפיכך, חזרת הנהגת אשי"ף לשולחן המשא-ומתן – אפילו אם הישות הציונית לא תיענה לדרישה הבינלאומית להחזרת המגורשים – אינה דבר בלתי-צפוי לגמרי, שהרי הנהגה זו קיבלה כבר החלטה להמשיך במשא-ומתן בטענה כי אין לו תחליף".¹⁴

חמא"ס פעלה לניצול האהדה, שהשיגו המגורשים לעניינם בדעת-הקהל העולמית והמקומית ואת הירידה במעמדו של אשי"ף, כדי ללחוץ עליו לנטוש את המשא-ומתן לשלום ולחזור לדרך המאבק המזוין. כן ניסתה לנצל את ההתקדמות האישית בתהליך השלום ולטעון שאשי"ף "נפל לבור", ושהגירוש נותן לו הזדמנות פז לסגת ממדיניות השלום שלו ולצאת בכבוד מ"הבור הזה" במקום להמשיך בגישה של ויתורים, תחנונים וקיבוץ נדבות בפתחי וושינגטון ובישיבות המשא-ומתן שאין בהן תועלת.

ב-25.12.92 שיגרה חמא"ס איגרת ברוח זו להנהגת אשי"ף שהתכנסה בתוניס, ובה ציינה כי היא רואה שהתנאים מתאימים... שכל כוחות העם הפלשתיני יסכימו על תכנית עבודה משותפת שתוביל לתמיכה באינתיפאדה "בעמנו הלוחם ובמגורשינו הגיבורים".¹⁵

אבל הגירוש הביא להפסקה זמנית בלבד בהאשמות ההדדיות בין אשי"ף לחמא"ס. הנהגת אשי"ף הזמינה את הנהגת חמא"ס להיפגש עמה בתוניס. הפגישה התקיימה בינואר 1993, כשכל אחד משני הצדדים התכוון להרוויח זמן ולכפות את דעתו על הצד השני, ולא כדי להגיע לפשרה עמו. חמא"ס – נוסף על הדרישות הני"ל – דרשה ייצוג של 30 אחוזים בערך בכל מוסדות אשי"ף, ואילו ערפאת ראה באיגרת ניסיון מצד חמא"ס להכתיב לו מה לעשות. הוא אמנם המשיך לדבוק בדרישה להחזיר את המגורשים, אולם החליט שהמשלחת הפלשתינית תשוב למשא-ומתן לשלום בושינגטון לפני שהמגורשים יוחזרו לבתיהם בשטחים.

המפגש הזה בתוניס בלם אמנם את החיכוכים בין הצדדים לתקופה קצרה, אולם לא איחה את הקרעים, משום שהפער בין עמדותיהם היה גדול ויסודי. אשי"ף נטה לפשרה ולפתרון הסכסוך בדרך של משא-ומתן, וחמא"ס דגלה במדיניות של אי-ויתור על אף שעל, ושל מלחמת קודש להשבת פלשתיין כולה לידיים מוסלמיות.

הנהגת אשי"ף חזרה על מאמציה להפריד בין עניין החזרת המגורשים לבין המשא-ומתן לשלום מיד לאחר שהרוחות נרגעו ברחוב הפלשתיני. מאמצים אלה השתקפו בהצגת יועצו של ערפאת דאז, בסאם אבו שריף, שבה הביע ספקות אם יש תועלת בוויקה בין המשא-ומתן לשלום לבין פרשת המגורשים.

בספרו **האיסלאמים בפלשתיין**, ובמאמרו "המגורשים, חמא"ס ואשי"ף", שיבח ח'אלד אל-חרוב¹⁶ את המגורשים

¹³ מאגיד איברהים: הוגה-דעות מתומכי חמא"ס, פרסם מאמרים רבים **בפלשתיין אל-מוסלמה** וכן כמה ספרים.

¹⁴ **פלשתיין אל-מוסלמה**, ינואר 1993, עמ' 21.

¹⁵ שם.

¹⁶ ח'אלד אל-חרוב: סופר איסלאמי מתומכי חמא"ס, פרסם מאמרים רבים **בפלשתיין אל-מוסלמה**, וכתב כמה ספרים.

5. הסכם אוסלו

תוך רצון להשאיר את ההגמוניה על העניין הפלשתיני בידה, ובגלל המצוקה הכספית שבה היתה שרויה, החליטה הנהגת אש"ף לבוא לקראת ישראל ולהגיע עמה להסכם ולפשרה. לפיכך הסכימה לקבל את תכנית עזה/יריחו תחילה, כדי שתוכל להתחיל לשלוט בשטח ממשי בעזה ויריחו. יצוין כי כבר לאחר החלטת אש"ף לחזור לשיחות השלום, תוך הפרדה בין טיפול בפרשת המגורשים לבין המשאומתן לשלום, וכן בזמן השתתפותו בסבבים התשיעי והעשירי, נפוצו שמועות על ניהול משאומתן חשאי עם ישראל בבירות אירופיות ובפיקוח אירופי ואמריקני.

תחת הכותרת: "שיחות ההסדר – האם הגיעו לנקודה שאין חזרה ממנה?" ניתח מאגיד איברהים בפלשתיין אל-מוסלמה (כבר ביולי 1993) את עמדת הצדדים למשאומתן, שהביאה בספטמבר באותה השנה לגיבוש הסכם עזה/יריחו. וכך כתב: "אשר ליישום הציוניתי, הרי המשאומתן התקיים על-פי תנאיה והיא לא יכלה להשיג הזדמנות טובה יותר לבסס את עצמה באזור מההזדמנות העכשוויות..."²⁰ ואשר לפלשתינים כתב:

"הנהגת אש"ף מעוניינת להשיג הישגים מהמשך השתתפותה במשאומתן הזה, בניסיון לשנות את הלך הרוח הציבורי [הפלשתיני] הדוחה את המשאומתן בטענה שלא נתן כלום לעם הפלשתיני. במקביל שואפת הנהגת אש"ף להגביל את השפעת חמא"ס ההולכת וגוברת עקב אימוצה את תכנית המאבק המזוין וביצוע הצבאי פגיעות מכאיבות בישות הציונית על-ידי מנגנונה"²¹.

ואיברהים הוסיף:

"מכאן חשו שני הצדדים – הפלשתינים והישראלים – שעליהם להזדרז ולהגיע להסכם, ועל סמך תחושה זו התגבשה ההצעה 'עזה תחילה' שהשיגה את הסכמת שני הצדדים. להצעה זו יש משמעות מיוחדת לגבי ישראל המשתקפת ב: 1) התפטרות מהמעמסה הביטחונית הכבדה של עזה, שהפכה להיות קן של הלוחמים הפלשתיניים; 2) החשת ביצוע האוטונומיה ברצועת עזה, לעומת הגדה המערבית, כדי לבדוק את יכולת הרשות הפלשתינית לשלוט במצב הביטחוני ולמנוע יציאת לוחמים פלשתיניים משם לביצוע פגיעות בתוך שטח ישראל"²².

בהתייחסו להצעה, כתב איברהים כי ההצעה לסגת מעזה הועלתה על-ידי ישראל בעקבות ההסלמה בפעולות המזוינות שביצעו חוליות עז א-דין אל-קסאם, כי ישראל ממילא מעוניינת להיפטר מרצועת עזה, והמשאומתן לשלום מהווה עבורה כיסוי מתאים לסגת מהרצועה בכבוד.²³

יצוין כי הנהגת אש"ף סברה שעל-ידי קבלת שליטה ישירה בעזה תשיג את ההישגים הבאים: 1) שיפור תדמיתה העממית באמצעות הטענה שהמשאומתן לשלום הניב פרי והביא לנסיגה ישראלית מעזה; 2) חיזוק תפקידו של אש"ף

על אחדותם, ועל כשרונם לנהל את עניינם ולתמרן בין כל הצדדים שניסו לנצל אותם להשגת רווחים פוליטיים על חשבונם. הוא כתב כי

"בקשיחותם ובעקשנותם הצליחו המגורשים להביך את הסדר העולמי המערבי החדש ודחו את כל העסקות שניסו להחליש את קשיחותם ובייחוד עסקת החזרת מאה מגורשים שמציעיה חשבו שאלה ששמותיהם ייכללו בעסקה יחרגו מהקונסנוס כאשר ישמעו שהם כלולים בה, ואז אחדותם תתפורר. אף אחד מהם לא הזכיר שגורמים ערביים ופלשתיניים רבים נטלו את עניינם רק להשקעה פוליטית... להשגת רווחים טקטיים ותקשורתיים..."¹⁷

אחרי השבחים שחלק למגורשים, חזר אל-חרוב לשבח את עמדת חמא"ס על כך שנמנעה מלהבליט שהמגורשים נמנים ברובם עם תומכיה ושיש לה זכות בלעדית לטפל בעניינם.

בחודשים פברואר עד ספטמבר 1993 נמשכו המגעים והלחצים הן על ישראל והן על חמא"ס והמגורשים להגיע לפשרה. כן הופעלו לחצים על חמא"ס לקבל את הפשרה ולא להתעקש יותר מדי. ביולי 1993 קיבלו את הפשרה, ובאוגוסט 1993 החלו להכין את דעת-הקהל הפלשתינית לכך.

דובר המגורשים, עבד אל-עזיז אל-רנתיסי, כינס אפוא את ועדת מחנה מרג' אל-זהור ודן עמה בקבלת ההצעה הישראלית. הוועדה קיבלה את ההצעה, ולפיכך אמר רנתיסי כי הוא רואה בהצעה "סימן חיובי ובריא, מכיוון שיש בה הבטחה להחזרת כולם, בזמן שגורמים חיצוניים רבים משפיעים בצורה שלילית על עניין המגורשים ומאיימים על עתיד החזרתם"¹⁸.

חמא"ס חגגה את חזרת המגורשים, כאשר ישראל החזירה בספטמבר 1993 את מחציתם, ופרסמה גילוי-דעת שבו תיארה את החזרה כניצחון, שיבחה את המגורשים והתפארה בעמידתם האיתנה. כן טענה כי בעמידתם זו ניצחו במערכה נגד הכיבוש והביאו לסגירת תיק הגירוש לנצח.¹⁹

בדצמבר 1993, כשהחזירה ישראל את שאר המגורשים, חזרה חמא"ס שוב על אותם דברי התשבחות וההתפארות. יצוין כי במהלך תקופת הגירוש השתדלה חמא"ס לנצל אותו לצרכיה התעמולתיים כדי לחזק את מהלכיה נגד תהליך השלום, ולטעון כי למרות המשאומתן לשלום ממשיכה ישראל בצעדי דיכוי נגד התושבים הפלשתיניים ב"גדה" וב"רצועה". למעשה, ניצחונה של חמא"ס בסוגיית המגורשים הוגבל לעניין המסוים של החזרתם, ואילו מטרתה העיקרית של חמא"ס – לנצל את הגירוש כקלף לניגוח אש"ף על השתתפותו בתהליך השלום, ליצור דעת-קהל חזקה שתלחץ להפסקת המשאומתן ולחזור למאבק המזוין – נכשלה. אש"ף הצליח לבלום את השפעתה, ולהמשיך בדרך המשאומתן שבחר לעצמו, וזמן קצר לאחר מכן אף חתם באוסלו על "הסכם עזה/יריחו תחילה".

¹⁷ ראה ח'אלד אל-חרוב, אל-איסלאמיון פי פלשתיין, עמ' 58, 125-129, וכן את מאמרו: "אלמ' בעדון וחמא"ס ומנטימת אל-תחריר", פלשתיין אל-מוסלמה, מרס 1993, עמ' 22-23.

¹⁸ צוטט באל-זיתונה, גיליון 55, 20.8.93, עמ' 11.

¹⁹ אל-זיתונה, גיליון 57, 17.9.93, עמ' 6.

²⁰ פלשתיין אל-מוסלמה, יולי 1993, עמ' 12.

²¹ שם.

²² שם, עמ' 13.

²³ שם.

בתהליך השלום באמצעות ניהול עזה במישורין; 3) השגת "תעודת ניסיון" בניהול עזה, כצעד ראשון לדרישת תפקיד דומה בגדה המערבית.

חמא"ס, לעומת זאת, קיוותה שהמשא-ומתן לשלום יעלה על שרטון וייכשל, בהסתמכה על הפער והתהום המפרידים בין עמדות הצדדים. לפיכך, כשנחתם הסכם עזה/יריחו ב-13.9.93, ראתה בו חמא"ס כעין רעידת-אדמה, והרגישה כי מאמציה לעצור את תהליך השלום אינם מצליחים.

החמא"ס החליטה אפוא לנקוט צעדי מחאה במישור האופרטיבי: שביתות, הפגנות והגברת הפיגועים נגד מטרות ישראליות, ואילו במישור הרעיוני התייצבו סופריה והוגי הדעות שלה נגד ההסכם. הם הבליטו את מגרעותיו, את הפרצות שבו ואת פגיעותיו בזכויות הפלשתיניות, והדגישו את הציפיות לכישלונו ואת האמצעים שעל האופוזיציה האיסלאמית לנקוט כדי לסכלו. בין הסופרים האלה היו עבד אל-סתאר קאסם ואיברהים אל-מקאדמה. קאסם, בחוברת שלו "מדוע אנו דוחים את הסכם עזה/יריחו ומהי האלטרנטיבה?" (עמ' 18-25), ואל-מקאדמה בחוברת שלו "הסכם עזה/יריחו מנקודת מבט איסלאמית" (עמ' 75-133), דנו בהסכם וניתחוהו מנקודת-מבטה של חמא"ס.

קאסם כתב כי "ההסכם הוא הצהרת עקרונות כלליים שבאמצעותם יתנהל משא-ומתן סביב פרטים שיוסכם עליהם [בעתיד] בין שני הצדדים – הפלשתיני והישראלי. פרטים אלה לא יחרגו מהעקרונות המדברים על הקמת אוטונומיה"²⁴. בהתייחסו לסעיף הראשון של ההסכם (הדן במטרת המשא-ומתן, שהיא הקמת ממשל עצמי פלשתיני לתקופה של חמש שנים, שתסתיים בהסדר סופי שיתבסס על החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338), כתב קאסם כי החלטות מועצת הביטחון הללו אינן מזכירות את העם הפלשתיני ואת זכויותיו. לעומת זאת הן מדגישות כי הפתרון במזרח התיכון הוא בין מדינות, כי "ההכרה" וה"ביטחון" הם עניינן של מדינות בלבד, ומאחר שהפלשתינים אינם מדינה, ההחלטה אינה כוללת אותם ונוגעת רק למדינות הערביות ולישראל.²⁵

אל-מקאדמה הרחיק לכת בטעונו נגד ההסכם, וכתב כי כל הסעיפים הנוגעים לדרישות הישראליות ברורים היטב. אין בהם שום אפשרות לפירושים שונים, ואילו הסעיפים הנוגעים לדרישות הפלשתינים מעורפלים וניתנים לפירושים שונים, כתוצאה ממאזן הכוחות שעמד מאחורי כל צד במהלך המשא-ומתן. אם הפלשתינים השיגו את הנוסח המעורפל הזה בעיצומה של אינתיפאדה, מה ישיגו בעתיד, לאחר שתישלל מהם אלטרנטיבת המאבק המזוין?

בחוברת שפרסמו אנשי חמא"ס בעילום שם, תחת הכותרת: "הסכם עזה/יריחו – ממדים ותוצאות" [אוקטובר 1993] נאמר כי אחת הסיבות העיקריות שדחפו את ישראל למהר ולהגיע להסכם עם אש"ף היה החשש שהאיסלאמיים יצליחו לתפוס את השלטון במדינות ערביות ויאחדו אותן למדינה איסלאמית אחת חזקה שתוכל לנצח אותה. כדי למנוע זאת נוקקה ישראל להסכמי שלום מידיים עם המשטרים במדינות אלה, במגמה לשתף עמם פעולה נגד התנועה האיסלאמית. כדי להגיע למצב כזה היתה זקוקה ל"אמירת כן" פלשתינית, ואמירת "כן" זו השתקפה בהסכם עזה/יריחו. כותבי החוברת טענו שזה הסכם גרוע מאוד לפלשתינים, ובו הכיר אש"ף בישראל

ובריבונותה על 4/5 מפלשתיין, תוך השארת שליטתה על מה שנשאר ממנה.²⁶

6. הרצח במערכת המכפלה

עקבות הסכם עזה/יריחו המשיכה חמא"ס את פיגועיה נגד מטרות ישראליות. הדבר העמיק את המתח בין יהודים לערבים. חמא"ס חשבה כי על-ידי כך תצליח לקעקע את תהליך השלום.

בחוגים הקיצוניים שבקרב תושבי קרית-ארבע גברו רגשות התסכול והרצון לנקמה. ברוך גולדשטיין, תושב קרית-ארבע ורופא במקצועו, המזוהה עם תנועת "כך", ניצל את מעמדו ואת בוקר יום פורים ביום שישי (25.2.94), שבו מתפללים מוסלמים רבים בצד אחד של מערת המכפלה, לרגל הרמדאן. גולדשטיין יצא השכם בבוקר למערת המכפלה, ורצח מוסלמים רבים שהתפללו שם.

הרצח עורר מהומות במשך כמה ימים, בשטחים בכלל ובחברון בפרט. חמא"ס ראתה ברצח זה הזדמנות פז ללחוץ על הנהגת אש"ף ועל צוות המשא-ומתן לשלום להפסיק את שיחות השלום ולחזור לדרך המאבק המזוין. כן הבטיחה הזרוע הצבאית שלה לציבור הפלשתיני פיגועי נקמה אכזריים נגד האוכלוסייה האזרחית הישראלית.

בהקשר לכך כתב **אלזיתונה** כי חמא"ס קראה לערפאת לנקוט "עמדה אמיצה" ולסגת מהמשא-ומתן, וכי יו"ר הלשכה המדינית שלה, מוסא אבו מרזוק, שיגר איגרת לערפאת ובה נאמר:

"כבר הודענו לכם פעמים רבות, כי תהליך ההסדר שבאמצעותו אתם מקווים להשיג כמה מהזכויות הוא רק אשליה. אנו דורשים שתסירו מינצי פתיחי את האיסור על השימוש בנשק נגד הכיבוש ולספק להם את כל הכסף והנשק הדרושים לחיזוק הגייחהד וההשתתפות בהגנת העם הפלשתיני."²⁷

נוסף על כך פרסמה חמא"ס "גילוי-דעת מיוחד על הרצח בחברון", ובו טענה כי הטבח תוכנן מראש והשתתפו בו חיילים ומתנחלים. כן טענה כי הסכם אוסלו, שבו עשה ערפאת ויתורים רבים, "עודד את המתנחלים לבצע את הטבח".²⁸ גילוי-הדעת הסית את תושבי ה"גדה" וה"רצועה" להגביר את האינתיפאדה.

סגן יו"ר "אגודת חכמי הדת של פלשתיין", השייחי תייסיר אל-תמימי, יצא בהתקפה חריפה נגד היהודים ונגד הנהגת אש"ף והסכם אוסלו באמרו:

"הטבח האיום שביצעו כנופיות הכיבוש נגד המתפללים המוסלמים 'במסגד האבראהימי' הנכבד, הוא חוליה בשרשרת ביצוע המזימה שמטרתה לחסל את העניין הפלשתיני. הוא תוצאה של המשא-ומתן המכוער שהביא לכך שיהישות הציונית הגשימה את כל חלומותיה תמורת הוויתורים הממושכים. אנו כורתים ברית עם אללה לנקום את דמם [של הנרצחים] שהשקה את האדמה הקדושה ביותר."²⁹

²⁴ עבד אל-סתאר קאסם, עמ' 18.

²⁵ שם, עמ' 21.

²⁶ החוברת: "אתפאק עזה/אירחא – אבנאד ונתאג'י", עמ' 12-13.

²⁷ אל-זיתונה, גיליון 65, 4.3.94, עמ' 2.

²⁸ גילוי-הדעת פורסם בפלשתיין אל-מוסלמה, אפריל 1994, עמ' 25-26.

²⁹ פלשתיין אל-מוסלמה, אפריל 1994, עמ' 33.

לשולחן המשא-ומתן... אמצעי אחד נשאר לרשותנו והוא איחוד שורותינו וטיהורן מהנכנעים ומהבוגדים וכיוון נשקנו כלפי אויבנו...³² בעקבות הכרזת הזה עברה חמא"ס לביצוע פיגועי התאבדות, שרמזה על ביצועם בכרוזים קודמים.

חכמי ההלכה המוסלמים הבחינו הבחנה חדה בין המושגים "אינתיחאר" ו"איסתישהאד". את ה"אינתיחאר" (התאבדות) כתוצאה ממצוקה אישית שללו לחלוטין וראו בה פשע חמור ובל יכופר, שה"המנתחר" יקבל בגללו בעולם הבא את העונש הכבד ביותר ויהיה בגיהנום לדורי דורות.

ה"איסתישהאד" (מוות במלחמת קודש נגד אויבי האיסלאם), לעומת זאת, נחשב בעיניהם למצווה גדולה. לא זו בלבד שה"שהיד" זוכה בתמורה לגן-עדן לנצח, אלא הוא גם מכפר על עוונות בני משפחתו ומזכה גם אותם בגן-עדן. חלק מחכמי הדת המוסלמים הגבילו את תחולת המושג "שהידים" רק לאלה הנהרגים בשדה-הקרב ובמלחמות להפצת האיסלאם, או להגנה על טריטוריה איסלאמית מפני אויב לא-מוסלמי, ואינם רואים במבצעי פיגועי התאבדות נגד אוכלוסייה אזרחית חפה מפשע "שהידים", ואף שוללים את מעשיהם. אולם חכמי דת התומכים בחמא"ס וב"גיהאד האיסלאמי" רואים בהם "שהידים" ואף משבחים ומעודדים אותם.

חרף יותר בתמיכתו בפעולות המפגעים-מתאבדים של חמא"ס היה השייח' ד"ר יוסף אל-קראדי. בדרשה שנשא ביום שישי, 8.3.96, במסגד עמר אבן אל-ח'יטאב בקטאר, תמך בתוקף בפעולות ההתאבדות של חמא"ס וכינה אותן פעולות "איסתישהאד" לגיטימיות. דרשתו הועברה בשידור ישיר ברדיו קטאר תחת הכותרת: "פצצות האמונה האנושית חזקות מארסנל ישראל הגרעיני – פעולות חמא"ס הן ג'יהאד והרוגיהן שהידים", והוסיף: "הישראלים גזלו את פלשתינ, הרגו את יושביה וגירשו את הנותרים. לפיכך חובה להילחם בהם כהגנה על האדמה ועל הכבוד".³³

העידוד שנתנו חכמי הדת והספרות האיסלאמית לפעולות ה"איסתישהאד", למען אלה ולהגנת המולדת והדת, דחף אלפי צעירים מוסלמים מתוסכלים לזרועות חמא"ס והג'יהאד האיסלאמי. אצל צעירים אלה מתגבשת אמונה עזה, לאחר שטיפת המוח שנעשית להם, כי בבצעים פעולת "איסתישהאד" הם משתחררים ממצוקתם בעולם הזה, שהוא עולם ארעי, זוכים להיות גיבורים בעיני עמם וקרוביהם (בעולם הזה) ונהנים מכל טוב בעולם הבא.

פיגועי ההתאבדות בוצעו על-ידי הג'יהאד האיסלאמי עוד לפני הרצח במערכת המכפלה, אולם בהיקף מצומצם. בחוברת שפרסם בשנת 1993, תחת הכותרת: "שהידים עם נחישות דעת", הביא הג'יהאד האיסלאמי נאום-צוואה של מתאבד לקראת ביצוע פיגוע התאבדות, שצוטט מקלטת שהכילה את צוואתו של עצאם עזיז בראהמה, לפני פעולת ההתאבדות שלו.

בצוואה צוטט הפסוק מהקוראן הנוגע ל"איסתישהאד", כדלקמן: "הוי הלוחמים למען אלה... אלה ישתבח קנה מהמאמינים את נפשם ורכושם... והמחיר הוא גן-עדן. התנאי הוא שהמאמין יילחם למען אלה, לא למען שלטון או רכוש. הקוראן אומר: מי שנלחם אין מנוס מלהרוג וליהרג למען אלה. שהרי אלה הבטיח לו את גן-העדן

תחת הלחץ הציבורי הכבד החליטה הנהגת אש"ף להשעות את המשא-ומתן עם ישראל והציבה תנאים (לחידוש: 1) נוכחות בינלאומית בשטחים הכבושים כדי לשכנע את הפלשתינים שביטחונם שמור; (2) איסור על המתנחלים להיכנס לערים ולאזורי הפלשתינים צפופי האוכלוסין; (3) קיום משא-ומתן על עתיד ההתנחלויות בסבב הנוכחי של השיחות, ולא לדחות נושא זה לשלוש שנים, כפי שהוסכם קודם; (4) הגדלת מספרם של השוטרים הפלשתיניים.

למרות שהנהגת אש"ף השעתה את השיחות עם ישראל והעמידה תנאים לחידושן, המשיכו חמא"ס והג'יהאד האיסלאמי במסע הגינויים וההשמצות על עמדתה המדינית. לקראת הדיון במועצת הביטחון דחתה ישראל בתוקף את הדרישות הנזכרות של הנהגת אש"ף, והסכימה רק לדרישה אחת, והיא הגדלת מספר השוטרים הפלשתינים ברצועת עזה וביריחו. כן ציינה המשלחת הישראלית באו"ם כי ישראל תסכים להחלטה שתגנה את הרצח בתברון ותחליט על נוכחות בינלאומית שם שאינה צבאית, בתנאי שנושא ירושלים לא יוזכר בהחלטה כחלק מהשטחים.³⁰

החלטת מועצת הביטחון הנזכרת לא מצאה חן בעיני חמא"ס. היא גינתה אותה ואת עמדת ארצות-הברית בקשר לרצח בחברון, וטענה כי עמדה זו נוטה "לישות הציונית". הלחצים והפעילויות שחמא"ס עשתה כדי לקעקע את תהליך השלום לא הועילו, מפני שהחלטת מועצת הביטחון 904, שגינתה את הרצח בחברון וקראה להבטחת הגנה לתושבים הפלשתינים, הכינה את האווירה לחידוש המשא-ומתן הישראלי-פלשתיני והישראלי-ערבי. ערפאת לא יכול היה עתה לא להיענות לקריאת הממשל האמריקני לבוא לחידוש השיחות, בייחוד משום שלפני השעיית בעקבות הרצח השיחות התקרבו לשלב של הכרעה וסיום.

ב-16.3.94 התקיימה בווינגטון פגישה בין רבין לקלינטון, שבעקבותיה השתכנע הממשל האמריקני שישראל אכן נקטה בצעדים הדרושים לשיפור המצב הביטחוני של הפלשתינים. כן הצליח הממשל לעכב את קבלת החלטת מועצת הביטחון המגנה את הטבח, כדי לתת הזדמנות להצלחת הפגישה וכדי להשתמש בה כאמצעי לחץ על הנהגת אש"ף לשוב למשא-ומתן תמורת קבלת ההחלטה. במאמר ביקורתי על הגמשת עמדות אש"ף לקראת חידוש המשא-ומתן כתב **אלזיתונה**:

"הרצח בחברון הוכיח שהנהגת אש"ף מידרדרת בעמדתה מיום ליום. במשבר המגורשים התעכבה ארבעה חודשים עד ששבה למשא-ומתן ואילו בטבח הזה, על אף חומרתו, התעכבה רק חודש אחד, למרות שבמשבר המגורשים קיבלה המועצה החלטה ברורה הכוללת החזרת כל המגורשים, ואילו בקשר לרצח בחברון קיבלה החלטה בזויה העונה על הדרישות הישראליות".³¹

³⁰ אל-ביאן, 4.3.94, עמ' 3.

³¹ אל-זיתונה, גיליון 67, 7.4.94, עמ' 13.

³² צוטט בפלשתיין אל-מו-סלמה, מאי 1994, עמ' 10-9.

³³ כרוז שהופץ ברמאללה ב-10.3.96, ובו צוטטה הדרשה.

תמורת ההקרבה שהקריב למענו... האם יש דבר גדול יותר מהקנייה הזאת?³⁴

אחרי הרצח במערת המכפלה הכריזה הזרוע הצבאית של חמא"ס על כוונתה לבצע חמש פעולות "איסטישהאד" נגד מטרות ישראליות. האיש שארגן פעולות אלה היה יחיא עיאש (המכונה "המהנדס") מהכפר ראפת בשומרון, שלמד הנדסה באוניברסיטת ביר-זית והכין מטעני חבלה למפגעים-מתאבדים הנמנים עם הזרוע הצבאית של חמא"ס. מתאבדים אלה קיבלו על עצמם ליהפך ל"פצצות חיות" ולהתפוצץ – יחד עם חומר-הנפץ שנשא – באוטובוסים ישראליים או במקומות אחרים הומים אדם, על מנת להרוג יהודים רבים ככל האפשר, וכדי לאלץ את ישראל ואש"ף להפסיק את תהליך השלום. במסגרת זו ביצעו מפגעים-מתאבדים שלושה פיגועי התאבדות אכזריים בתאריכים 6.4.94, 7.4.94 ו-13.4.94, שגרמו להריגתם ולפציעתם של אזרחים ישראלים רבים.

פיגועי ההתאבדות מצביעים על התסכול ששרר בצמרת חמא"ס על אי-הצלחתה לעצור את תהליך השלום, וכן הם מבטאים את תחושתה שהקרקע הולכת ונשמטת מתחת לרגליה מול הצלחת אש"ף להתקדם בתהליך הזה, המחליש את סיכוייה לתפוס את השלטון בתחומי האוטונומיה ולהקים בה מדינה איסלאמית. אכזבה זו בוטאה בבירור בהתייחסות נציג חמא"ס בירדן, מוחמד נזאל, לפיגועי ההתאבדות, כאשר אמר: "הפעולות האחרונות, נוסף על היותן נקמה על חללי חברון, נעשות במסגרת האסטרטגיה של חמא"ס להגביר את המאבק המזוין ולהמשיך את ההתנגדות".³⁵

הסכם קהיר השני, שהושג ב-31.3.94 בין הרמטכ"ל הישראלי דאז, אמנון שחק, לבין יועצו המדיני של ערפאת – נביל שעת, קבע נוכחות בינלאומית בחברון המתבטאת בהצבת כוח משקיפים הכולל 160 אנשים לתקופה של שלושה חודשים, הניתנת לחידוש. הכוח יחומש באקדחים להגנה עצמית בלבד ואנשיו יספקו דוחות תקופתיים לוועדת הקישור הישראלית-פלשתינית או לוועדה משותפת בחברון, שתורכב מנציגים של כל צד, וכן מנציג הכוח הבינלאומי בעיר.

בחלקו השני קבע ההסכם שיש לחדש את המשא-ומתן על הסכם עזה/יריחו מיד, בצורה שישאל תסכים לורז את הנסיגה, והמשטרה הפלשתינית תתפרס בהדרגה, שבוע לאחר חידוש המשא-ומתן, כדי לאפשר לפלשתינים לקבל את הסמכויות ואת האחריות.

בהתייחסו להסכם קהיר השני כתב **אל-סביל** הירדני כי ההסכם הגביל את תפקיד המפקחים הבינלאומיים להכנת דוחות ביטחוניים ולסייע לעירייה במילוי משימתה, והדבר הפך את נוכחותם לעניין שולי שאינו מספק את ההגנה הדרושה לעם הפלשתיני. כן הוסיף כי המשמעות הבולטת של הסכם זה היא מתן הצדקה להנהגת אש"ף לשוב למשא-ומתן בטענה שנעשו צעדים מעשיים להגנת הפלשתינים בחברון, למרות שצעדים אלה הם פורמליים בלבד, ואינם משנים במאומה את המציאות הקיימת.³⁶

אשר לוועדת שמגר, שמונתה על-ידי ישראל לחקור את הרצח, רוב החוגים הפלשתיניים ובייחוד האי-סלאמיים שללו את מסקנותיה, וטענו כי "מרחח" את העניין. בהקשר לכך אמר ראש עיריית חברון, מצטט אל-נתשה: "ציפיתי מההתחלה לתוצאה כזאת, אבל לא בצורה הגרועה הזאת

שבה התעלמה הוועדה מהמתנחלים בלב העיר חברון ומנעה מלהשיב על השאלה אם גולדשטיין ביצע את הפשע הזה לבדו אם לאו".³⁷

הרצח במערכת המכפלה אכן העמיד את תהליך השלום בסכנה, נתן לחמא"ס תקווה שתוכל לסכלו ונתן לה הזדמנות לחזק את אחיזתה בציבור הפלשתיני. אולם פיגועי ההתאבדות, שהביאו לסלידה ממעשיה בדעת-הקהל העולמית, נוסף על הרצון העז של הצדדים לתהליך השלום להמשיך במשא-ומתן, כל אלה ביחד הביאו להבסת תקוותיה של חמא"ס ולהמשכת התהליך.

7. כניסת ערפאת לעזה וליריחו

בעקבות פיגועי ההתאבדות שביצעה חמא"ס החלו הגורמים התומכים בהמשך תהליך השלום לנקוט נגדה צעדים חריפים, כולל מעצר פעילה, סגירת מוסדותיה והחרמת רכושה. במקביל הוחל ביישום הסכם קהיר השני, ונקבעו מועדים ליציאת צה"ל מעזה ומיריחו ולכניסת כוחות משטרה פלשתיניים לשם.

חמא"ס היתה נתונה בלחץ כבד. כדי לעמוד בלחץ, הגמישה את עמדותיה והציגה תכנית מדינית אלטרנטיבית המורכבת מנקודות מוגדרות, שהובנו כיזמה פוליטית מצדה המנוסחת בסגנון חדש. תכנית זו פורסמה ביומון הירדני **אל-סביל** ב-19.4.94, בשמו של מוסא אבו מרווק – מנהל הלשכה המדינית של חמא"ס בירדן.

התכנית הוצגה במלואה על-ידי חי'אלד אל-חריב כדלהלן:

"אנו, כתנועת התנגדות, סבורים כי אם ממשלת האויב רוצה לצאת מהמשבר הזה, הרי הדרך אינה לכפות כניעה על העם הפלשתיני. יכול להיות חוזה שלום או שביתת-נשק כדי לצאת מהמצב המסובך הזה. שהרי ההחלטות החוקיות הבינלאומיות קבעו כי 'הגדה', ה'רצועה' וירושלים הן אדמות כבושות השייכות לעם הפלשתיני החי בהן. אם ירצו שההתנגדות תיפסק דרוש:

- 1) נסיגת כוחות הכיבוש הציוני מ'הגדה', ה'רצועה' וירושלים ללא תנאי.
- 2) פירוק ההתנחלויות והוצאת המתנחלים מ'הגדה', מ'ה'רצועה' ומירושלים.
- 3) קיום בחירות קונסטיטוציוניות חופשיות וכלליות 'בפנים' ו'בחוץ', כדי שהעם הפלשתיני יבחר את הנהגתו ואת נציגיו האמיתיים, שיקבעו את עתידו. אם בהנהגה שתיבחר חמא"ס תהיה במיעוט, היא תכבד את דעת הרוב".³⁸

בהתייחסו לתכנית כתב אל-חריב:

"גיבוש הנקודות הללו בצורת תכנית או יזמה מצביע על ריכוך מסוים בעמדת חמא"ס, שהרי בפעם הראשונה בתולדותיה מציגה חמא"ס השקפה שאינה דבקה בעקרונותיה האידיאולוגיים ההיסטוריים, אלא מציגה תכנית מוגדרת. הנקודה החשובה שהציג אבו מרווק היא בהיותה הצעה 'לפתרון שלבי', שאש"ף אימץ אותו לפניו במועצה הלאומית הפלשתינית

³⁴ "שוהדאא מע סבק אל-אדרא", עמ' 47.

³⁵ **פלשתיין אל-מוסלמה**, מאי 1994, עמ' 10.

³⁶ **אל-סביל**, גיליון 24, 5-11.4.94, עמ' 8.

³⁷ **אל-ביאן**, גיליון 14, 1.7.94, עמ' 1, 7.

³⁸ חי'אלד אלחרוב, **אל-אי-סלאמיין פי פלשתיין**, עמ' 38; **אל-זיתונה**, גיליון 70, 19.5.94, עמ' 2.

שבירתה מזרח ירושלים, ואילו חמא"ס רואה בהסכם זה אמצעי בידי ישראל לעצירת מאמצי הפלשתינים לשחרור פלשתינן כולה, ואמצעי לשינוי העימות מעימות בין הערבים לישראל לעימות בין הפלשתינים לבין עצמם, נוסף על קבלת לגיטימציה לקיומה של ישראל.

3) הרשות הפלשתינית משתדלת לשכנע את הפלשתינים בכדאיות ההישגים שהשיגה במשא-זמתן עם ישראל, כולל הסיוע הכלכלי מהמדינות התורמות, ושיפור המצב הכלכלי שיבוא בעקבותיו, ואילו האמצעים שחמא"ס משתמשת בהם להשגת מטרותיה מתמקדים בהמשך הפעולות המלחמתיות, כדי להכשיל את ההסכם שהיא רואה בו ניצחון לישראל.

בהתייחסה לסוגיית הבחירות הפרידה חמא"ס בין הבחירות למוסדות ציבור מקומיים לבין הבחירות למועצה המחוקקת של הרשות הפלשתינית. אשר למוסדות הציבור המקומיים, דרשה חמא"ס בתוקף לקיים עבורן בחירות חופשיות ודמוקרטיות, שבהן התכוונה ליטול חלק פעיל, מתוך תקווה לזכות שם ברוב עקב עליית הפופולריות שלה בציבור הפלשתיני. לפיכך התנגדה בחריפות רבה למינייים של אנשי מוסדות אלה על-ידי ערפאת והנהגתו.

אנשי חמא"ס והוגי-הדעות והסופרים התומכים בה הרבו להתבטא בסוגיה זו, ביניהם עבד אל-פתאח אל-עוויסי, שבמאמר שפרסם בפלשתינ אל-מוסלמה, תחת הכותרת: "המקל והגזר בניהול ענייני הפרוקטורט", כתב כי

"למרות שבהצהרת העקרונות שנחתמה בווינגטון ב-13.9.93 דובר על קיום בחירות למועצת האוטונומיה, לא היתה רשות הפרוטקטורט מעוניינת לקיים בחירות כאלה, כיוון שערפאת חשש שלא ישיג בהן רוב. הבחירות נדחו פעמים רבות מ-5.4.94, ל-15.10.94, ל-15.12.94 וכן הלאה..."⁴⁶

כאשר התקיימו הבחירות למועצת האוטונומיה, ב-20.1.96, התנגדה חמא"ס עקרונית לקיומן, והחליטה להחרמן. אולם עקב הלחצים שהפעילה עליה הנהגת אש"ף, נמנעה חמא"ס מלאסור על אנשיה איסור מוחלט להשתתף בהן. כתוצאה מכך, ומאחר שעיתוי הבחירות נקבע לאחר הפריסה מחדש הראשונה של צה"ל ב"רצועה" וב"גדה", שיעור המצביעים היה גבוה, והגיע ברוב הערים ל-70 אחוזים. "תוצאות הבחירות היו שאת רוב 88 מושבי המועצה מילאו מועמדי רשימת פת"ח שהציגה 77 מועמדים, והעצמאים שהציגו 60 מועמדים. לפיכך, למעלה מ-40 אישים מפת"ח נבחרו בבחירות אלה".⁴⁷ טענות חמא"ס נגד הבחירות היו:

- א) שהבחירות היו למועצת האוטונומיה, ולא למדינה פלשתינית עצמאית.
- ב) שהבחירות התקיימו במסגרת הסכמי אוסלו, העונים רק על חלק קטן מזכויות הפלשתינים.
- ג) שהבחירות התקיימו במסגרת שלטון הכיבוש.
- ד) שמטרתן של הבחירות היתה להעניק לגיטימציה

לשלטונו של ערפאת ולמנגנונו, שחמא"ס רואה בו מנגנון מושחת.

ה) שמטרת הבחירות היא להקים מועצה אשר תתקן את "האמנה הפלשתינית" ותבטל את סעיפיה הקוראים לחיסול מדינת ישראל.

חמא"ס סבורה שבבחירות חופשיות וישירות לפרלמנט פלשתיני "בפנים" וב"חוץ" תוכל לזכות בשיעור ניכר של מושבים, שינוע בין 40 ל-50 אחוזים. ייתכן שהשערה זו נכונה, וייתכן גם שבבחירות לפרלמנט כזה לא יוכלו תומכי ערפאת להשיג רוב. אבל ייתכן גם שאילו שינתה חמא"ס את עמדתה לקראת הבחירות למועצת האוטונומיה והשתתפה בהן, היתה משיגה בין 20 ל-30 אחוזים מהמושבים, ויכלה להיות אופוזיציה חזקה בתוך המועצה, לפעול נגד הסכמי אוסלו ונגד תהליך השלום ולהקשות על תפקודה של הרשות הפלשתינית.

נקודות החיכוך בין חמא"ס לרשות הפלשתינית רבות ובסיסיות, אולם למרות השסעים האלה משתדלת חמא"ס, עד כמה שאפשר, להימנע מעימות גלוי עם הרשות משלוש סיבות: א) האידיאולוגיה של חמא"ס מושרשת עמוק בהלכה האיסלאמית, האוסרת מלחמת אחים בין המוסלמים; ב) מדיניות חמא"ס היא לנהל מלחמה נגד היהודים וישראל, ולא להיקלע למלחמה שתסיט אותה ממדיניות זו; ג) חמא"ס פרגמטית, ויודעת כי לא תוכל לנצח את הרשות הפלשתינית במלחמה.

8. השלום עם ירדן

אחרי חתימת הסכמי אוסלו וקהיר בין ישראל לפלשתינים החלה ירדן לחשוש שהקרקע תישמט מתחת לרגליה, אם תמשיך "לשבת על הגדר" ולהמתין. לפיכך החלה להחיש את צעדיה לקראת הסכם שלום עם ישראל. עם כל זאת, נמנעה ירדן מצעד פורמלי, דרסטי ופומבי, בכיוון זה עד לכניסת ערפאת לעזה, והחשת מימוש הסכמי אוסלו וקהיר בצעדים גדולים. מימוש זה סיפק לירדן עילה טובה ואווירה מתאימה ומוצדקת לחתום על הצהרת ווינגטון, שנחתמה בבית הלבן ב-25.7.95, בין ראש-ממשלת ישראל דאז, יצחק רבין, לבין חוסיין המלך. במעמד זה ניתנה עדיפות לירדן בנוגע להמשך הפיקוח על המקומות הקדושים לאיסלאם בירושלים, בהסדר הסופי על עתיד העיר.

בנתחם את המהלכים שהביאו את ירדן לחתום על הצהרת ווינגטון ועל הסכם שלום עם ישראל לאחר מכן, טענו המקורות האיסלאמיים כי ועידת מדרד היא ששללה את הדרך למשא-זמתן דר-צדדי בין ישראל לבין הערבים בעלי העניין הישיר בסכסוך, וכי לירדן אין בעיה רצינית שצריך להסדירה כדי להגיע לשלום מלא עם ישראל. חמא"ס גינתה אמנם את הצהרת ווינגטון, בטענה כי היא מכירה למעשה בריבונות ישראל על כל חלקי ירושלים והופכת את העימות מעימות עקרוני בין הערבים לישראל לעימות צדדי בין הערבים לבין עצמם, אולם הטילה את עיקר האשמה על אש"ף, שלטענתה חתימתו על הסכם אוסלו עודדה את הצדדים הערבים להסדיר את ענייניהם עם ישראל.

⁴⁶ פלשתינ אל-מוסלמה, ספטמבר 1994, עמ' 21-19.

⁴⁷ שם, פברואר 1996, עמ' 30.

9. הסכם שלום (אפשרי) עם סוריה

אחרי חתימת אש"ף על הסכם אוסלו, ב-13.9.93, נעשתה דמשק מקלט ומרכז פעילות לגורמי האופוזיציה הפלשתינית המתנגדים להסכם, כולל חמא"ס והג'יהאד האיסלאמי, ולפיכך נמנעו גורמים אלה מביקורת על סוריה בגלל ניהול משא-ומתן שלום עם ישראל. המקורות המזוהים עם חמא"ס, כולל **אל-זיתונה**, טענו כי אחת המטרות הסודיות בניהול משא-ומתן באוסלו בין ישראל לאש"ף היא ללחוץ על סוריה לחתום על הסכם שלום עם ישראל.

אל-זיתונה אף הוסיף כי בעקבות החתימה על הסכם אוסלו החל הממשל האמריקני לשים את הדגש על סוריה וללחוץ עליה שתחתום על הסכם שלום עם ישראל, כי סוריה אמנם רוצה להגיע להסכם שלום עם ישראל, אולם היא סולדת מהשיטה הסודית שבה נחתם הסכם אוסלו בין ישראל לפלשתינים... ההנהגה הסודית סבורה שהסכם אוסלו מחליש את עמדתה במשא-ומתן עם ישראל שבו מתנה סוריה את הסכם השלום בנסיגה מלאה מהגולן, כולל פירוק ההתנחלויות, בזמן שישראל תובעת שהנסיגה מהגולן תהיה בשלבים, וששלום יהיה נרמול מלא של היחסים בין הצדדים.⁵⁰ אשר לתמיכת סוריה באופוזיציה הפלשתינית, ציין **אל-זיתונה** כי זהו קלף שהיא משתמשת בו להשגת התנאים הטובים ביותר במשא-ומתן שלה עם ישראל, נוסף על קלף לבנון, כי שני הקלפים הללו מספיקים לחזק את העמדה הסודית.⁵¹

טענה דומה כי הסכמי אוסלו למעשה אינם מטרה בפני עצמה, אלא רק אמצעי ללחוץ על סוריה ולהחלישה כדי להשיג ממנה ויתורים, הציג באדר עקילי במאמר שפרסם ב**אל-סביל**, תחת הכותרת: "סוריה היא מטרת הסכם אוסלו", ובו כתב: "סוריה, ולא אש"ף, היתה המטרה מההתחלה. אם נסקור את השתלשלות העניינים מאז יציאתה של מצרים ממעגל הסכסוך עם ישראל נראה שהגיון האירועים מוביל אותנו במישור אל סוריה ואל הרצון לשבור את הטבעת שלה...".⁵² ועקילי הוסיף: "למרות זאת קיבל ההסדר עם הפלשתינים עדיפות על ההסדר עמה, בגלל דרישתה הנחרצת שישראל תסוג מכל רמת-הגולן ותפרק את כל ההתנחלויות".⁵³

חמא"ס הביעה שביעות-רצון מכך שסוריה ניהלה את המשא-ומתן שלום בעקשנות רבה. כן המשיכה לקוות שהמשא-ומתן בין סוריה לישראל ייקלע למבוי סתום, משום שזה מתאים למדיניותה ולשאיפותיה.

בחודשים האחרונים של 1994 ובחודשים הראשונים של שנת 1995 הבלטו הביטאונים המזוהים עם חמא"ס את הקשיים במשא-ומתן בין ישראל לסוריה, תוך הדגשה כי השמועות על התקדמותו הופצו על-ידי ארצות-הברית וישראל במגמה ללחוץ על הירדנים ועל הפלשתינים להזדרז בצעדיהם ולהשיג מהם ויתורים.

שר-החוץ האמריקני כריסטופר קיים מסעות דילוגים רבים בין ירושלים לדמשק, והצליח להביא את הצדדים להסכם מסגרת בקשר לסידורי הביטחון ביניהם – הסכם המהווה פריצת-דרך בכיוון להסכם שלום ביניהם. בהקשר לכך פרסם מאג'יד איברהים, **בפלשתיין אל-מוסלמה**, מאמר תחת הכותרת: "האם באמת הוכשרה הקרקע להסכמי שלום סוריים/ציוניים?" ובו כתב כי הצדדים הסכימו על

בהתייחסו להצהרה, אמר השייח' ג'מיל חמאמי כי היא כוללת סעיף הקובע כי ישראל מכבדת את התפקיד הנוכחי והמיוחד של ירדן במקומות הקדושים לאיסלאם בירושלים. כאשר המשא-ומתן על המצב הסופי בירושלים יסתיים, תיתן ישראל עדיפות ראשונה ועליונה לתפקידה ההיסטורי של ירדן במקומות הקדושים הללו. חמאמי הוסיף כי סעיף זה עורר תגובות חריפות אצל ההנהגה הפלשתינית, שסברה כי הוא מחליש את עמדתה במשא-ומתן הסופי על הריבונות בירושלים, וכי בהצהרת וושינגטון ויתרה ירדן בעקיפין בעניין הריבונות על ירושלים לטובת ישראל, והסתפקה בפיקוח דתי על המקומות הקדושים בה.

הצהרת וושינגטון סללה את הדרך לפני ירדן לחתום על חוזה שלום עם ישראל, שכחתם בבית הלבן ב-26.10.94, על ידי חסיין המלך וראשי-ממשלת ישראל דאז, יצחק רבין, בנוכחות הנשיא קלינטון. בחוזה נקבעו כללים לנרמול היחסים, הסדרי ביטחון, קביעת הגבולות וחלוקת המים. אשר לפליטים, נקבע בחוזה ששני הצדדים יפעלו להקלת מצבם, ואשר לעקורים משנת 1967, נקבע בחוזה כי עניינם יטופל על-ידי "הועדה המרובעת", הכוללת את ישראל, ירדן, מצרים ואש"ף. הסעיף על ירושלים, הנותן עדיפות לירדן במקומות הקדושים לאיסלאם בעיר, הועתק במלואו מהצהרת וושינגטון. חמא"ס הביעה את אכזבתה מחתימת ירדן על חוזה שלום עם ישראל. אנשיה מתחו ביקורת חריפה על ההסכם וטענו כי נחתם בחיפזון, כי ישראל לא שילמה לירדן מחיר ממשי תמורת השלום, וכי עניין האדמה והמים הוסדרו בפשרה. אכזבה זו בוטאה במאמר מערכת שפורסם ב**פלשתיין אל-מוסלמה** תחת הכותרת "דבר העורך", ובו נאמר:

"אין ביכולתנו עוד לעקוב אחרי ההתמוטטות הערבית הזאת בפני העידן הציוני, שהרי הטרגדיה היא מעל ליכולת הביקורת והמעקב שלנו... הנה המדינות הערביות החלו ליפול כחירוזי המחרוזת! זו אחר זו בבוץ היחסים הדיפלומטיים עם האויב, בזמן שאפילו המשא-ומתן שהתנגדו לו מבחינה עקרונית לא הגיע למהלכים שהתוו לו".⁴⁸

חמא"ס אמנם הביעה את אכזבתה ואת תסכולה מחתימת חוזה שלום בין ישראל לירדן ומתהליך נרמול מדינות המפרץ את יחסיהן עם ישראל, אולם פעיליה וסופריה הסבירו את המניעים שדחפו את ירדן לחתום על החוזה. כמו כן, טהרו מלהחריף את ביקורתם נגד המשטרים במדינות אלה, כדי שלא ייקלעו להתנגשות אלימה עמם, שתאלץ את השלטונות במדינות אלה לדכאם ולסלקם משם. בהקשר לכך אמר חבר הלשכה המדינית של חמא"ס, עימאד אל-עלמי: "מדיניותנו התבססה על אי התערבות בשום עניין פנימי של המדינות שבהן נמצאים פעילי התנועה או אלו שבהן נמצאות לשכותיה, שהרי מאבקנו הוא נגד האויב בלבד. זאת ועוד, חמא"ס נהנית מאהדה ומתמיכה מצד תושבים רבים במדינות הללו...".⁴⁹ לפיכך החליטה חמא"ס לעבור להתנגדות פסיבית לנורמליזציה במדינות הללו, כולל הקמת ועדות עממיות אשר יארגנו פעולות הסברה נגדה.

⁴⁸ שם, נובמבר 1994, עמ' 6.

⁴⁹ שם, דצמבר 1994, עמ' 23.

⁵⁰ **אל-זיתונה**, גיליון 61, 31.12.93, עמ' 14.

⁵¹ שם.

⁵² **אל-סביל**, גיליון 51, 25-31.1.94, עמ' 8.

⁵³ שם.

סידורי ביטחון אחרי הנסיגה של ישראל מהגולן, וכי להסכמה זו יש שתי משמעויות עיקריות, והן: (1) הבנה בין הצדדים על הצורך בנסיגת ישראל מהגולן תמורת שלום עם סוריה; (2) הסכמה של סוריה לדון בסידורי ביטחון בנפרד מתהליך הנסיגה, וזה פירושו ציפייה לגמישות של סוריה בדיון בדרישה הישראלית שהאזור המפורז בצד הסורי יהיה גדול יותר מהאזור המפורז בצד הישראלי.⁵⁴ איברהים סבור כי המשא-ומתן בין ישראל לסוריה על סידורי הביטחון יהיה ארוך ומייגע, עקב חשיבותה האסטרטגית של רמת-הגולן, הן מהבחינה הביטחונית והן מבחינת מקורות המים שבה.⁵⁵

לחוזה שלום בין ישראל לסוריה – כאשר ייחתם – תהיה משמעות מיוחדת לגבי גורמי האופוזיציה הפלשתינית, כולל חמא"ס. שהרי סוריה, מאז שאשי"ף ויתר ב-1988 על תביעתו לכל "פלשתיין" – "מארחת" בתחומה את ארגוני הסירוב הפלשתיניים, כולל חמא"ס, ונותנת להם חסות. חוזה שלום בינה לבין ישראל יכלול בוודאי סעיפים שפיהם תידרש סוריה לאסור על ארגונים אלה לקיים פעילות עוינת מתחומה נגד ישראל. לפיכך צפוי שרבים מארגונים אלה יצייתו לדרישות הממשלה הסורית ויפסיקו את פעילותם העוינת נגד ישראל, ואילו אחרים יעתיקו את מרכזם למדינות קיצוניות יותר, כגון לוב ואירן.

אשר לחמא"ס, הרי היא צפויה להפסיק את פעילותה העוינת ולהתייחס להסכם כדבר שאין מנוס ממנו, בייחוד אם סוריה תשיג את כל תביעותיה במסגרתו. חמא"ס תיאלץ להודות כי המצב בעולם ובאזור לא הותיר בידי סוריה אלטרנטיבה אחרת. אישים מקורבים לחמא"ס נדרשו לסוגיה זו, ביניהם צובחי ענבתאווי, הסבור כי "האיסלאמיים יצדיקו את עמדת סוריה אם תחתום על שלום עם ישראל, משום שכל המדינות הסובבות את ישראל עשו זאת כבר".⁵⁶ והוסיף: "למרות זאת, רוב האיסלאמיים מאחלים שסוריה לא תחתום על הסכם שלום עם ישראל ותביט על העניין הפלשתיני כעניינה".⁵⁷ במקביל אמר ג'מיל חמאמי כי סעיפי ההסכם הם שיקבעו את עמדת חמא"ס כלפיו: "אם סעיפים אלה יהיו מצוינים וסוריה תשיג את כל זכויותיה, הוא סבור שחמא"ס לא תתנגד לו".⁵⁸

10. סיכום והערכה

שנים 1994 עד 1997 חלו תמורות ניכרות בעמדת חמא"ס, בשני שלבים. השלב הראשון היה לאחר הגעת ערפאת לעזה וליריחו, והקמת הרשות הפלשתינית ביולי 1994. בשלב זה הסכימה חמא"ס להתחשב ברשות הפלשתינית ולא לבצע פיגועים נגד מטרות ישראליות משטחים הנמצאים בתחום שליטתה של הרשות. השלב השני היה לאחר המהלומות הכבדות שקיבלה החמא"ס מ"הרשות" ומישראל, בעקבות הפיגועים בפברואר ובמרס 1996. בשלב זה חלו תמורות קיצוניות ויסודיות במדיניותה של התנועה: היא הכירה בשלטון הרשות הפלשתינית בראשות ערפאת, התחייבה לנטוש את המאבק המזוין לחלוטין, ולהתמקד באלטרנטיבה המדינית, במסגרת הרשות הפלשתינית.

כמו כן, החריפו בשלב חשני הוויכוחים בקרב פעיליה על

המדיניות שהתנועה צריכה לאמץ. זה גרם להגברת הפער בין הנהגת "הפנים" להנהגת "החוץ", ואחר כך גם לפיצול רעיוני בקרב פעילי התנועה הבכירים. אז החלו להתפתח ארבעה זרמים עיקריים:

א) זרם הנוטה לחזור למתכונת הפעילות המסורתית של "האחים המוסלמים", המצטמצמת בהפצת "הדעווה" ובפעילות חינוכית וסוציאלית-פילנטרופית. עם זרם זה נמנים השייח' סעיז בלאל והשייח' חאמד ביתאווי משכס. בלאל וביתאווי הגישו בתחילת ספטמבר 1996 בקשה רשמית לערפאת להקים גוף בלתי-מפלגתי שייקרא "קבוצת האחים המוסלמים בפלשתיין". מטרתם היתה למשוך לקבוצתם איסלאמים ממואזבי חמא"ס, אולם יזמתם נתקלה בהתנגדות מכיוונים שונים, ועדיין לא השיגה את אישורו של ערפאת.

ב) זרם חמא"סי מתון, שעמו נמנים פעילי חמא"ס בעזה, ובראשם מחמוד אל-זהאר והשייח' סייד אבו מסאמח. אנשי זרם זה דוגלים בנטישת המאבק המזוין, בשלב הנוכחי, ובהדגשת המאבק הפוליטי. כן הם מצדדים בהכרה באשי"ף וברשות הפלשתינית ובהשתלבות במסגרתם, אבל לא כיחידים אלא במסגרת התנועה [חמא"ס], או במסגרת מפלגה איסלאמית. אנשי זרם זה פועלים להקשחת עמדתה של הרשות הפלשתינית במשא-ומתן שהיא מנהלת עם ישראל, כדי להשיג ממנה את המקסימום האפשרי.

ג) זרם "חמא"סי", שמתניונו מוגבלת יותר. עם זרם זה נמנים בעיקר פעילים מהגדה המערבית. אליהם הצטרפו פעילים מהנהגת "החוץ", כולל מוסא אבו מרזוק וח'אלד משעל. אף אלה דוגלים בהפסקת החלופה המלחמתית לפי שעה ובהדגשת המאבק הפוליטי. הם מוכנים ליעץ לרשות הפלשתינית בלי להצטרף אליה, אלא רק כדי להקשיח את עמדתה. כמו כן, הם ממשיכים להתנגד בתקיפות להסכם אוסלו.

ד) הזרם הרביעי הוא הזרם הממשיך לדבוק באידיאולוגיה הנוקשה של חמא"ס וברעיונותיה המיליטנטיים. עם זרם זה נמנים חלק מאנשי הנהגת "החוץ" שאימצו את הקו האירני, ולפיכך הם נקראים "הזרם הפרו-אירני". הם ממשיכים לקרוא לבצוע פיגועים. בזרם זה נכללים מצטפא חמדאן (נציג חמא"ס בסוריה) ומצטפא אל-לדאווי (נציג חמא"ס בלבנון).

הרעיון להקים מפלגה איסלאמית שתייצג את הפן הפוליטי של תנועת חמא"ס ותפעל בצורה רשמית בזירה הפוליטית של אזור האוטונומיה, הועלה בדיוני הנהגת חמא"ס אחרי הקמת הרשות הפלשתינית ביולי 1994. מטרתם היתה שהמפלגה תשמש זרוע פוליטית לתנועה, ושהתנועה תישאר תנועת מאבק לשחרור פלשתיין כולה, ואילו המפלגה תגביל את עצמה לפעילות פרלמנטרית חוקית ורשמית. בנובמבר 1995 הקרקע היתה פורייה להקמת המפלגה, לאחר שחלק מהנהגת "החוץ" השתכנעה

⁵⁴ פלשתיין אל-מוסלמה, יולי 1995, עמ' 9-10.

⁵⁵ שם, עמ' 11.

⁵⁶ ריאיון שקיימתי עמו, 12.12.94.

⁵⁷ באותו הריאיון.

⁵⁸ ריאיון שקיימתי עמו, 1.12.94.

בשלוש עם הרשות הפלשתינית ולפעול במסגרתה "ותחת מטרייתיה".

נוסף על "מפלגת ההצלה" הוקמו אחרי כניסת ערפאת לעזה ובעידודו כש מפלגות איסלאמיות, אולם לעת עתה הן ברובן עדיין מפלגות קיקיוניות.

התמורות שחלו בעמדת רוב הפעילים המובילים בחמא"ס ב"גדה" וב"רצועה" נראות כבלתי-הפיכות. פעילים אלה מרגישים כי חמא"ס ביצעה את "העבודה המלוכלכת" עבור העניין הפלשתיני, ואילו ארגוני אש"ף שאנשיהם שבו מתונים, וכן אלה שהוהים בשטחי האוטונומיה, קיבלו תפקידים ונהנו מהפרות. מדיניות הכרסום וחילוק הדב שבה נהג ערפאת כלפי חמא"ס, הצליחה במידה ניכרת. פעילים בחמא"ס ואוהדיה שינו את מהלכיהם. חלקם הצטרפו לרשות הפלשתינית, ואף קיבלו תפקידים בה, ואחרים החליטו לעמוד מן הצד ולצפות בהתפתחויות. אחרי פיגועי פברואר ומרס 1996 והמהלומות שהרשות הפלשתינית וישראל הנחיתו על מוסדות חמא"ס, שררה בחוגים מדיניים שונים תחושה שחמא"ס חוסלה. חוגים אלה התבססו על כך שחמא"ס הפסיקה את פיגועיה. בתוך התנועה התפתחו מחלוקות וזרמים, והרשות הפלשתינית הצליחה לפגוע, במידה מסוימת, גם בזרוע הצבאית שלה. אולם בבדיקת היכולת הארגונית של חמא"ס ניתן לראות שכוחה ומצבה אינו נמדד רק בפיגועים שהיא עושה, אלא גם במעמדה ביחס לרשות הפלשתינית, ובביצועיה ובהישגיה בתחומים אחרים (סוציאליים, תרבותיים ועוד).

אין סימנים שהזרמים הפוליטיים השונים שהתפתחו בתוך חמא"ס פונים בשלב זה לכיוון של קרע, אלא לכיוון של מאבקי כוח פנימיים. כמו כן, כל המפלגות האיסלאמיות שהתפתחו בשנים האחרונות מדגישות את האלטרנטיבה המדינית, פועלות במסגרת הרשות הפלשתינית ומשתדלות להשיג ממנה תמיכה כספית למימון פעילותן, אבל רובן לא נטשו לגמרי את האידיאולוגיה השורשית, הטוענת שפלשתין כולה היא רכוש איסלאמי או פלשתיני. המפלגות הללו עדיין קיקיוניות. ייתכן שבטווח הארוך תבלוט אחת מהן ותהיה מפלגה גדולה, אולם לטווח הקצר צפוי שחמא"ס תישאר התנועה האיסלאמית הגדולה ביותר בשטחי האוטונומיה.

הזרם המרכזי המהווה רוב בתנועה אימץ קו חדש – קו פשרני של השתלבות במציאות החדשה. למרות זאת, ממשיכים פעילים בזרם הזה למתוח ביקורת על תפקוד הרשות הפלשתינית, תוך ניצול והדגשת המצוקות היומיומיות של הציבור הפלשתיני והנושאים המעיקים עליו, כגון שחיתות ופגיעה בזכויות האדם.

למעשה, העמדה שאימץ זרם מרכזי זה היא גישור בין האידיאולוגיה הנוקשה והמסורתית של שחרור כל פלשתין באמצעות "ג'יהאד", לבין המציאות הקיימת, שהיא הרשות הפלשתינית. "שביל הזהב", על-פי תפיסתו, הוא קבלת עקרון ההדרגתיות ביישום הפתרון האיסלאמי לבעיה הפלשתינית, שמשמעותו למעשה הסכמה ל"תכנית השלבים" של אש"ף משנת 1974. לפיכך, אנשי זרם זה סבורים כי רצוי שהתנועה האיסלאמית תצעד בשלב הנוכחי לצדה של הרשות הפלשתינית על בסיס מכנים

בצורך בהקמתה. בהתאם לכך התכנסו פעילים בחמא"ס "פנים", ביניהם השייח' אחמד בחר והשייח' אחמד אל-סעאדי, למועצת "שורה", והחליטו להקים מפלגה איסלאמית פוליטית בשם "מפלגת ההצלה הלאומית האיסלאמית". מפלגה זו אושרה על-ידי ערפאת ב-18.11.95.⁵⁹

ערפאת תמך בהקמת המפלגה, בהתאם למדיניות ה"הפרד ומשול" ועידוד הכרסום והפיצול בתנועה האיסלאמית. אולם אחרי הפיגועים שחמא"ס ביצעה בפברואר ובמרס 1996, עצרו מנגנוני הביטחון של הרשות הפלשתינית את פעילי המפלגה יחד עם פעילים מחמא"ס והג'יהאד האיסלאמי, והיא הוצאה מחוץ לחוק. ב-21.3.96 הוקמה מפלגה זו מחדש וקיבלה את אישור ערפאת, לאחר שמנהיגה החדש, ד"ר פואד אל-נחאל, הדגיש כי היא מכירה ברשות הפלשתינית ותפעל במסגרתה כאופוזיציה פוליטית, ותיטוש את אלטרנטיבת ה"ג'יהאד".

מפלגת ההצלה קיימה בחירות למוסדותיה בנובמבר 1996, ובהן נבחרו ועידה כללית, מועצת "שורה" ולשכה מדינית. לתפקיד יו"ר מועצת ה"שורה" נבחר השייח' אחמד בחר, ולמוזכ"ל המפלגה נבחר יחיא מוסא. עם בחירתו הצהיר מוסא כי מפלגתו מדגישה את הצד הפוליטי, והיא במחנה אחד עם הרשות הפלשתינית מול ההתנגדות הישראלית.

התמורות מרחיקות-הלכת שחלו בתנועה האיסלאמית (חמא"ס ומפלגת-הבת שלה – "ההצלה") משתקפות היטב בביטאוני מפלגת ההצלה – כתבי-העת **אל-ווד** ו**אל-רבאט**, שפרסמו מאמרים, הרצאות וראיונות שהתקיימו עם אישים איסלאמיים שהתמתנו. להלן דוגמאות אחדות:

1) בהרצאה במועדון התרבות ברפיח ב-30.8.96,⁶⁰ אמר סייד אבו מסאמח [פעיל בכיר בחמא"ס]:

"התכנית האיסלאמית צריכה לפעול בהתאם למציאות שבה חיה התנועה האיסלאמית... יש נקודות מפגש רבות בין התנועה האיסלאמית לבין הרשות הפלשתינית. התנועה חייבת לפעול בכיוון של ליכוד העם הפלשתיני סביב התכלית המרכזית, והיא הוצאת האויב מאדמתנו והקמת המדינה הפלשתינית העצמאית... צריך לנטוש בשלב הנוכחי את העיקרון 'האיסלאם הוא הפתרון' ולהתמקד בטיפול בעיות החברה..."⁶¹

2) בריאיון שהעניק לכתב-העת **אל-רבאט**,⁶² ציין השייח' יוסף פרחאת [חבר הלשכה המדינית של "מפלגת ההצלה", לשעבר פעיל חמא"ס בעזה] כי "אננם מפלגתו מאמינה שכל 'פלשתין' היא רכוש של הפלשתינים, אולם היא מברכת על הקמת רשות לאומית המייצגת גרעין של מדינה וריבונות על כל שעל מהאדמה הפלשתינית שממנו נסוג הכיבוש הציוני, כי היא פועלת במסגרת הרשות הפלשתינית ודוגלת בחיזוק הדמוקרטיה, החירות הפוליטית ומדינת המוסדות..."⁶³ מדברי אבו מסאמח ופרחאת ברור כי אחת התמורות החשובות שחלו בתנועה האיסלאמית הפלשתינית היא רצונה לחיות

⁵⁹ אל-קודס, 20.11.96, עמ' 3; אל-נהאר, 20.11.96, עמ' 5.

⁶⁰ אל-ווד, גיליון 3, ספ' 17, עמ' 18-17.

⁶¹ שם, עמ' 17.

⁶² אל-רבאט, גיליון 3, נר' במבר 1996, עמ' 5-4.

⁶³ שם, עמ' 5.

משותפים בסוגיות העיקריות שהושארו להסדר הקבע, בכדי לחזק את ידה ולאפשר לה להשיג הישגים טובים במשא־ומתן על הסדר זה, ולהשאיר את שחרור שאר חלקי "פלשתיין" לדורות הבאים, כשהתנאים יהיו טובים יותר.

בינתיים, מדיניות זו של "הליכה ביחד" משתלמת – הן לרשות הפלשתינית והן לחמא"ס. אם המשא־ומתן על הסדר הקבע יסתיים בפשרה ובהצלחה, כי אז המחלוקת העיקרית שתישאר בין הרשות הפלשתינית לחמא"ס תהיה סביב צורת המשטר. הסיכויים שמחלוקת זו תוביל להתנגשות אלימה ביניהן על סוגיה זו אינם גדולים, משום שמנהיגי חמא"ס למדו לקח מהמצב שאליו נקלעו

התנועות האיסלאמיות ברוב המדינות הערביות והאיסלאמיות שבהן ניסו להפיל את המשטרים בכוח. חוץ מזה, ערפאת – שהיה חבר ב"אחים המוסלמים" בראשית דרכו – אינו אויב מושבע של התנועה האיסלאמית. על־פי דרכו, וכל עוד לא יסכנו את משטרו, אין הוא צפוי להביא לעימות כזה עם התנועה האיסלאמית, אלא להמשיך בשיטת "המקל והגזר" וה"כרסום" ההדרגתי בה. לפיכך, חמא"ס תאמץ ככל הנראה מדיניות דומה לזו שאימצה התנועה האיסלאמית בירדן, דהיינו: לפעול כאופוזיציה פרלמנטרית במסגרת החוק, ולחתור להגדלת כוחה והשפעתה כדי להשיג רוב ולתפוס את השלטון בדרך זו ■